

Kaj Munk (1898-1944)

Draag ik vrucht?

Maar er viel ook wat zaad in goede grond, en dat bracht vrucht voort, deels honderdvoudig, deels zestigvoudig, deels dertigvoudig.

Mattheüs 13: 8

Het mensdom tot in de grond toe kennende, vond Jezus hier en daar toch een goed en vroom hart, dat zeker in staat was vrucht te dragen, deels honderd-, deels zestig-, deels dertigvoud. Het ik zo'n hart? Ik hoop bij God, dat ik het heb. Draag ik vrucht? Daar heb ik nog nooit iets van gemerkt.

Als iemand mij zou vragen: Noem mij nu eens de een of andere christelijke daad, die jij hebt verricht, dan zou ik moeten antwoorden: "ik weet niet, of ik dat wel kan."

Of het dan niet hopeloos met mij gesteld is? Dat heb ik eens inderdaad gedacht. Toen was ik zo wanhopig, dat ik het niet eens voldoende vond om daar met God over te praten. Ik moest mijn hart ook tegenover een mens luchten. En toen ging ik naar een dominee, die ik kende: "Ik geloof niet, dominee, dat het christendom mij ook maar enigszins beter heeft gemaakt." God zegene die goede predikant. Hij antwoordde mij: "Je weet niet, hoeveel erger het met je geweest zou zijn, als het christendom er niet geweest was."

En sinds die tijd weet ik, dat je ook een te grote zondaar van je zelf kunt maken. Misschien heb ik toch af en toe iets nagelaten, omdat Jezus mij waarschuwde, en misschien heb ik toch af en toe een daad verricht, die ik alleen maar deed, omdat God haar van mij verlangde.

Inhoud

Meditatie 9

Kaj Munk (1898-1944)

Wasser thut's nicht. Over de kracht van de doop (2) 10

Drs. H.J. Lam, Ridderkerk

Nederlandse lutheranen als godsdienstige minderheid 12

Drs. H.J. Prosman, Nieuwkoop

Dr. Fritz Neugebauer 14

Dr. H. Klink, Hoornaar

Een woord van Maarten Luther

Hoe minder woorden des te beter gebed

Wasser thut's nicht. Over de kracht van de doop (2)

Logisch

Meer dan één hervormde – ruimer genomen: menig logisch redenerend mens – die nadenkt over de doop voelt de hete adem van de ultra-orthodoxe doopvisie in zijn nek. Rationeel is er immers alles voor te zeggen: ten diepste komt Gods genade alleen de uitverkorenen ten goede. Dat mogen en willen we ook niet ontkennen. We houden vast aan wat Dordt terecht belijdt: “Dat God sommigen in de tijd met het geloof begiftigt en anderen niet, komt voort uit zijn eeuwig besluit.”

Deze rechtlijnige, hyper-calvinistische doopvisie is ook begrijpelijk. Want hebben we – ook in onze tijd en met name in volkskerkachtige situaties, die nog steeds voorkomen – niet meer dan eens te maken met doop uit gewoonte of bijgeloof? Met verbondsautomatisme? Met de oppervlakkige gedachte, bewust of onbewust: ik ben toch gedoopt? Met gebrek aan trouw en betrokkenheid? Op voorhand zijn er soms al omstandigheden die haaks staan op de bediening van de heilige doop en nadien vaak nog meer. Er is alle recht en reden om te stellen: “Wasser thut's nicht”.

Er pleit dus nogal het nodige tegen een royale, genuïen reformatorische doopopvatting, waarbij iedere gedoopte in Gods genadeverbond wordt opgenomen en alle ontvangers van dit sacrament Gods liefde en trouw betuigd wordt. Immers, als God zijn heil ook toezegt aan niet-uitverkorenen, is Hij dan wel waarachtig? En hoe zit het dan met de “volharding der heiligen”?

Aan de andere kant, kweekt een dergelijke leer geen zorgeloze en goddeloze mensen? De praktijk wijst het uit. Zij is gevaarlijk, want voor je er erg in hebt, zegt men: “Zullen wij in zonde blijven, opdat de

genade toeneemt?” Men denkt dat het op grond van de doop wel goed zit voor de eeuwigheid.

Voor een logisch kloppende doopleer, opgezet vanuit de verkiezing, valt dus veel te zeggen.

Voorrang

Evenwel, het gaat er niet zozeer om of wij *logisch* denken, maar of wij *theologisch* denken, of wij *van God uit* denken. Niet het redenerend verstand heeft de voorrang, maar het luisterend hart. De christelijke theoloog moet afleren consequent te zijn. We hebben onderscheid te maken tussen wat nog net wel en wat niet meer gezegd kan worden.

Met name bij de doop komt het erop aan van God uit te denken. Het *wezen* van de doop ligt in wat God doet. Hij verzekert en verzegelt. Hij bewijst zijn genade. Hij zet zijn beloften op onze naam: van de vergeving, van de doding van de oude en de opstanding van de nieuwe mens, van het kinschap Gods. Dat alles bezegelt Hij door dit sacrament. Daarom komt het er bij de doop niet op aan wie ik ben en wat ik doe, ook al word ik geroepen deze genade in het geloof te omhelzen.

Zodra echter onze inzet, onze bekering, onze toestemming, ons antwoord, onze schuldbelijdenis mede een rol gaan spelen in de bepaling van wat de doop ten diepste is, is zijn wezen geweld aangedaan en is genade geen genade meer. De noodzakelijkheid van het geloof mag er ons niet toe verleiden de essentie van de doop óók te zoeken in een bijdrage van onze kant.

Denken van God uit voorkomt dat we op het verkeerde moment op zich waardevolle noties zoals de verkiezing inbrengen; voorkomt dat we vreemde hulplijnen gaan trekken zoals de veronderstelde wedergeboorte. We moeten het aandurven om genade genade te laten zijn en op allerlei aantijgingen over oppervlakkigheid, verbondsautomatisme e.d. met Paulus simpelweg te antwoorden: ‘Dat zij verre!’ Ook al komt Gods genade niet in alle gedoopten tot stand, ‘toch doet dit aan de betekenis van het sacrament niets af, hoewel alleen de gelovigen de werking ervan ervaren’ (Calvijn).

Toeëigening

Inderdaad, alleen de gelovigen. Dat zijn zij die Christus door een waar geloof worden ingelijfd en al zijn weldaden aannemen (HC Zondag 7). Hier stuiten we op het toeëigenende werk van de Heilige Geest, dat

Colofon

Ecclesia, voorheen ‘Kerkblaadje’, is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 28,- per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. NL72INGB0000 8871 47 Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. NL95RABO 0348 9696 19 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen
Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

ons eveneens in de doop beloofd wordt. Gelukkig maar! Wij kunnen immers onszelf het geloof niet geven. Stel je voor dat wij voor het geloof moesten zorgen, nadat Christus voor de verlossing had gezorgd. Wij zouden alsnog verloren in de eeuwigheid staan. Nee, de Heilige Geest eigent ons toe wat wij in Christus hebben.

Hier blijkt de rijkdom van het feit dat in de doop God als de Drieënige op ons afkomt. Calvijn verwoordt dat mooi in zijn *Institutie*, wanneer hij in het kader van de doop schrijft: "Wij vinden in de Vader de oorzaak, in de Zoon de inhoud en in de Geest de uitwerking van zowel onze reiniging als onze wedergeboorte."

Het is goed te beseffen dat voor Calvijn de wedergeboorte een ander woord is voor bekering, die in ons leven gestalte krijgt door de afsterving van de oude en de opstanding van de nieuwe mens. Die wedergeboorte wordt ons samen met de vergeving schrijft de reformator in zijn catechismus in de doop voorgesteld en wel zó dat de werkelijkheid van Gods heil ermee verbonden is. Hij werkt innerlijk wat zijn die naar door een uiterlijke handeling afbeeldt en betuigt.

De Heilige Geest maakt dit alles effectief. Hij opent ons hart, komt erin wonen, verbindt ons aan Christus en doet ons zo Gods genade ontvangen. Hij troost ons met de belofte dat wij in de doop, zo verkeerd als we zijn, in Christus, de Gekruisigde en Opgestane, zijn overgezet en ingelijfd.

Het is de belofte van de objectieve, voorwerpelijke wedergeboorte. Zodra wij amen zeggen op deze belofte, deze genadige daad van God, is er sprake van de subjectieve, onderwerpelijke wedergeboorte. Dan vertrouwen wij dat God in Christus voor eeuwig onze genadige Vader is.

Het is als met een koning die een kind uit een roversbende tot zijn kind adopteert en opvoedt. Hij zet het kind als het ware over vanuit een wereld van misdaad en dood in een omgeving van leven en vrede. Als dat kind later wegloopt en zich weer aansluit bij zijn vroegere makkers, dan versmaadt het de genade van zijn weldoener en ontfermt zichzelf. Maar blijft hij bij zijn vorst en heeft hij hem lief, dan is hij ook innerlijk herboren tot een koningskind.

Appèl

Waar wij zo door Gods beloften omringd worden, kan ook het appèl klinken om deze enige God, Vader, Zoon en Heilige Geest aan te hangen, te vertrouwen en lief te hebben, alsook om de wereld te verzaken, onze oude natuur te doden en in een nieuw godzalg leven te wandelen. Of om het met Paulus te zeggen

(Rom. 6:11): 'Houd het ervoor dat u voor de zonde dood bent en levend voor God in Jezus Christus, onze Here.'

Te hoog gegrepen? Niet veel te idealistisch? Wordt hier wel voldoende rekening gehouden met de kracht van de overblijvende zonde en zwakheid? Is het "houd het ervoor" niet een verkapte vorm van wetticisme? Geen verschraling van het geloofsleven?

Maar Wie vraagt dit alles van ons? Wie stelt hier zijn eisen? De Drieënige, die geeft wat Hij beveelt, die nooit laat varen de werken van zijn handen, die door de Heilige Geest ons leven vernieuwt.

Neergeveld

Ondanks de verstrekkende en verzegelde beloften van God is er helaas ook de verschrikkelijke mogelijkheid van het ongelooft. Een mogelijkheid die in veler leven werkelijkheid is geworden. Een groot deel van het Oude Testament getuigt ervan. Er zouden veel minder profeten zijn opgetreden, als Israël niet alleen besneden zou zijn geweest van voorhuid, maar ook en nog veel meer van *hart*.

In het Nieuwe Testament schrijft Paulus aan de Romeinen (9:6): 'Niet allen zijn Israël die uit Israël zijn.' Dat wil zeggen: niet alle Israëlieten zijn échte Israëlieten. Nog aangripend zijn zijn woorden in de Eerste Corinthebrief (10:1-5): 'Onze vaders waren allen onder de wolk en gingen allen door de zee, werden allen in Mozes gedoopt in de wolk en in de zee, maar in de meesten van hen heeft God geen welgevallen gehad: zij zijn neergeveld in de woestijn.'

Zijn deze woorden niet van toepassing op onnoemelijk veel gedoopten, tot op de dag van vandaag? Hoeveel kinderen van het verbond gingen al niet voor eeuwig verloren, ook van godvrezende ouders? Zo gaat in vervulling wat Christus zelf ooit zei: "De kinderen van het Koninkrijk zullen buitengeworpen worden in de buitenste duisternis" (Matth. 8:12). Tegen zijn rebellerende kinderen zal God in het laatste oordeel zeggen: "Ga weg van Mij! Ik heb u nooit gekend."

Er zijn dus tweeërlei kinderen van het verbond. Juist die wetenschap brengt menige ouder aan de troon van Gods genade, waar hij worstelt voor zijn kind dat de weg van het geloof niet gaat, opdat het net als de verloren zoon huiswaarts zal keren.

Rots

Eén ding is zeker: wie doorgaat op zijn doop, wie God houdt aan de beloften die door de sacramenten zijn betekend en verzegeld die is op de Rots der eeuwen gebouwd. De poorten der hel zullen hem niet overweldigen. Daarvan verzekert ons de doop.

Kunnen we in onszelf ook niet de zekerheid bevinden dat Gods beloften ons ten goede komen? Dat kan. Bijvoorbeeld als we last hebben van onze zonden, als we merken dat ons hart naar Christus trekt, als we niet zonder God kunnen, als we zin hebben om voor Hem te leven en zijn wil te doen. Stuk voor stuk kenmerken van Gods genade in ons leven, bewijzen dat de doop een zegel is van Gods verbond met ons.

Maar wát als de twijfel aan de echtheid van deze kenmerken en van onze ervaring toeslaat? Waar kunnen we dan voor anker? In onze doop! In de aanvechting en in de beproeving raken wij altijd alles kwijt. Vaak zit daar heel veel tussen waarvan wij dachten er houvast in te vinden. Wie echter de grond zoekt in de vaste en zekere beloften van God, houdt alles over, ook al raakt hij alles kwijt.

Wat rest ons anders dan dag in dag uit te leven uit onze doop, waarin de God en Vader van onze Here Jezus Christus ons betuigde onze Vader te zijn, waarin Christus ons beloofde ons te wassen met zijn bloed en waarin de Geest ons verzekerde ons in alle waarheid te leiden. Daar pleit aan onze kant alles tegen. Daar

legt de boze een rookgordijn omheen. Daarom kunnen wij het vaak niet geloven dat wij Gods kinderen zijn, van eeuwigheid door Hem aangenomen en bemind.

Krijgt hier het sacrament van de heilige doop niet zijn volle betekenis en kracht als zichtbaar bewijs van Gods genade en liefde?! Zo zeker we gewassen zijn met het water van de doop – zo zeker zijn we gereinigd door Christus' bloed van al onze zonden en van al onze twijfels. Vader, Zoon en Geest hebben tot een eeuwig waarmerk daarvan hun goddelijke naam op ons voorhoofd geschreven.

En lig ik straks op mijn sterfbed en houdt de duivel mij al mijn zonden voor, dan zal ik hem gelijk geven. Maar ik zal in geloof de hand leggen op mijn voorhoofd, daar waar het water van de doop werd gesprenkeld, en ik zal zeggen: "Ik weet: mijn Verlosser leeft! Want ik ben gedoopt!"

Nee, Wasser thut's nicht. God doet het, door de doop.

H.J. Lam, Ridderkerk

Nederlandse lutheranen als godsdienstige minderheid

In 2011 verscheen *Lutheranen in de Lage Landen*; een overzichtswerk over de geschiedenis van de lutheranen in Nederland. In ruim achthonderd bladzijden ontstaat een beeld van de lutheranen in Nederland vanaf de Reformatie tot en met hun opgaan in de Protestantse Kerk in Nederland in 2004. In deze bespreking beperk ik me tot de hoofdstukken die gaan over de 16^e eeuw en de 20^e eeuw. Ik neem als perspectief op deze hoofdstukken de studie van J.W. Pont uit 1911, *De Geschiedenis van het Lutheranisme*. Deze studie was destijds de winnende inzending voor een prijsvraag van Teylers Godgeleerd Genootschap waarin een verklaring gevraagd werd voor de minderheidspositie van het lutheranisme in Nederland. De behoefte om het Nederlandse Lutheranisme als uitzondering te verklaren heeft de lutherse geschiedschrijving altijd begeleid en is ook in het hier besproken boek merkbaar.

De bijdrage van K.G. van Manen over de vroege geschiedenis van de lutheranen leunt sterk op het boek van Pont. Volgens Pont waren het juist de Duitse predikanten, met hun herkomst in de Antwerpse vluchtelingengemeente die het eigen karakter van het Nederlandse lutheranisme hebben bepaald. Zij vertegenwoordigden volgens Pont, een 'geprononceerd' lutheranisme, dat niet opgewassen bleek tegen

het strijdbare calvinisme. Pont zet de geschiedenis op zijn kop. De minderheid is eigenlijk de miskende meerderheid. Het Nederlandse lutheranisme is het *eigenlijke* lutheranisme en 'de grootste geestelijke strooming, die sedert de 16^e eeuw door de Europeesche en Amerikaansche christelijke en kerkelijke wereld henengaat.' (Pont, p. 36) De beoordeling van Pont is niet vol te houden. Het lutheranisme dat in de noordelijke Nederlanden verdreven werd, was voortgekomen uit de radicale leer van Matthias Flacius en had een sterk sektarisch - apocalyptisch karakter. De flacianen werden niet alleen uit de Nederlanden geweerd, maar waren zonder uitzondering uit lutherse steden in Duitsland verbannen. Theologisch speelden de radicale visie op de erfzonde en de avondmaalsleer een rol, maar in de Nederlanden raakten zij in opspraak, omdat zij weigerden Filips II af te zweren. De lutheranen die zich in de Noordelijke Nederlanden bevonden waren zo een onzekere factor in de Opstand tegen het Spaanse gezag.

Mijns inziens had dit weinig van doen met een tegenstelling tussen Lutheranen en Calvinisten. Het is belangrijk om hier de nuances niet uit het oog te verliezen. Ook binnen het Duitse lutheranisme was met de Schmalkaldische oorlog veel ruimte om een recht van opstand te verdedigen. De flacianen die zich vooral in

Woerden bevonden, vertegenwoordigden met hun radicale weigering om Filips II af te zweren een positie die zelfs door iemand als Bugenhagen – een voorman van de flaciaanse vleugel – niet werd verdedigd. Om de problematische positie van de lutheranen in de Nederlanden te duiden heb je de stereotype, calvinistische intolerantie niet nodig. Van Manen blijft in het spoor van Pont, door de positie van de lutheranen in de 16^e eeuw te duiden in termen van ‘ontlutherisering’ en calvinistische intolerantie. (p. 93)

Het boek van Pont is, zoals Van Manen terecht opmerkt, een *Fundgrube* voor kerkhistorici, maar is zo programmatisch geschreven dat het niet geschikt is als uitgangspunt voor een ‘historiografische schets’. In meer recent onderzoek naar deze periode (met name van Alistair Duke en Irene Dingel) is veel onderzoek gedaan naar religieuze pluraliteit na de Reformatie. Dat onderzoek biedt waardevolle perspectieven op de positie van de lutherse gemeentes in de Nederlanden. De evaluatie die Van Manen geeft van het werk van Pont – waarin hij de beoordeling van Kooiman’s *In Memoriam* voor Pont uit 1942 feitelijk overneemt – heeft onvoldoende distantie en doet geen recht aan belangwekkende ontwikkelingen in het kerkhistorisch onderzoek.

Het interessante aan de studie van Pont is dat het in alles de kenmerken heeft van de nationalistische geschiedschrijving die vooral in het *Interbellum* aan betekenis zou winnen. Zijn methode sluit aan op de Groot-Nederlandse gedachte waarin Nederland als een politiek-religieuze eenheid wordt verstaan. Het lutheranisme heeft volgens hem in deze nationale eenheid nooit een plek gehad. Volgens Pont is het Nederlandse lutheranisme typisch Duits: conservatief en gezagsgetrouw. Het Nederlandse calvinisme is daarentegen kritisch en revolutionair. Pont: ‘... hierover schudt de Duitscher bedenkelijk het hoofd; hij weet alleen daarvan, dat men gehoorzaam heeft te zijn aan de Overheid.’ De Duitsers begrijpen de Nederlanders niet en blijven ‘... een kring in het Nederlandse volk, maar een kring die staat buiten het volksleven.’ Pont ziet de lutheranen als minderheid, niet alleen in confessioneel opzicht, maar vooral vanwege hun ‘politiek-nationaal’ beginsel. In zijn publicaties gaat het steeds om het inheemse en het uitheemse. Hij meet alles aan de volksaard, de ziel van het volk. Van Manen huivert bij deze gedachten van Pont (p. 38). Ze sluiten nauw aan op de *Blut und Boden* gedachte die in de jaren ‘30 opgang zou doen. Van Manen gaat niet na of deze lijn inderdaad in die richting doorgetrokken is en in hoeverre deze gedachte ook Ponts kijk op de 16^e eeuw heeft bepaald.

Ik vraag mij af of Ponts nadruk op het Duitse karakter van het lutheranisme ook een rol heeft gespeeld in de jaren dat de invloed van het nationaal-socialisme in Duitsland en de Evangelische Kirche steeds sterker werd. Wat betreft deze band met de Duitse taal en cultuur zijn de lutheranen enigszins met de Evangelisch Broedergemeente (Hernhutters) te vergelijken. In deze gemeenschap speelde nadrukkelijk een loyaliteitsconflict tussen Duitsgezinden en de opposenten van het nationaal-socialisme.

De bijdrage van C.J. de Kruijter (Hoofdstuk 8, *Een bewogen tijdvak 1914-195*) gaat over deze periode. In de Lutherse kerken speelde de verhouding tot het nationaalsocialisme en de *Evangelische Kirche* wel een rol, maar leidde zelden tot een meer publieke discussie. De Kruijter merkt op dat de meeste lutheranen zich afzijdig houden van de politiek. In meer dubieuze gevallen kiest de Kruijter steeds het veilige midden. Er is nu eenmaal weinig bekend over deze periode. Daarmee is zijn hoofdstuk een bevestiging van de gebrekkige interesse in deze periode. Interessante vragen blijven liggen: Wat was nu de positie van lutheranen in Nederland in de jaren ‘30? Zagen zij de ontwikkelingen in Duitsland eerder aankomen? Gebruikten zij hun contacten om joods-lutherse predikanten te helpen? Wat was de positie van de Duitse gemeentes en predikanten die onderdeel waren van de Evangelisch Lutherse kerk in Nederland? De kritische vragen waartoe vooral de studie *Protestants Nederland en Duitsland 1933-1940* van Van Roon aanleiding geven, worden hier wel aangeroerd, maar zijn blijkbaar geen reden geweest voor verder kerkhistorisch onderzoek.

Het is opvallend hoe weinig aandacht er in de lutherse geschiedschrijving is voor de periode van de jaren dertig. Mijs inziens komt dit doordat de lutheranen – zoals de meeste protestanten – deze periode vooral beleefden als een tijd van oecumenische toenadering. De minderheidspositie in Nederland en de verdeeldheid in eigen kring die in de 19^e eeuw had geleid tot het ontstaan van de Hersteld Lutherse Kerk, bood aan het begin van de 20^e eeuw weinig perspectief. Niet de machteloosheid, niet het lot van het Joodse volk, maar de hervonden eenheid was de paradigmatische ervaring van deze periode. Zo bezien zijn de oorlogsjaren geen breuk, maar is er juist opmerkelijke continuïteit tussen de jaren ‘30 en het ‘nieuwe elan’ in de jaren ‘50.

De positie van de Hersteld Lutherse kerk is in dit opzicht wel complex te noemen. Juist het meer orthodoxe deel van de lutheranen vond het kerkelijk protest tegen de Jodenvervolging ongewenst en zochten toe-

nadering tot de *Deutsche Christen*. In 1937 treden de herstelden toe tot de Maarten Luther bond op het moment dat zij hun loyaliteit betuigden aan de Führer. Die toenadering geschiedde in een plechtigheid die geheel verliep volgens de nationaalsocialistische protocollen van die dagen. Tegelijk zijn zij beducht voor de koers van de Oecumenische Raad in Nederland, waar zij zich in 1939 uit terugtrekken. Binnen de toch al terughoudende opstelling van de Nederlandse kerken ten aanzien van de Jodenvervolging, is de Hersteld Lutherse kerk steeds afwijzend geweest ten aanzien van een kerkelijk spreken hierover. Klinkenberg en de hersteld lutherse hoogleraar Van Bommel zijn hierin het meest uitgesproken. Zij weren zich tegen elk spreken over de Jodenvervolging en ook wanneer de oecumenische raad zich wil uitspreken over de arrestatie van Niemöller zijn zij daar fel tegen. In zijn studie over de Oecumenische Raad in Nederland heeft H.J. Ter Haar Romeny uitvoerige aandacht voor de opstelling van de Hersteld Lutherse Kerk in de jaren '30. Hij typeert de stellingname van Van Bommel en Klinkenberg als een 'duidelijke pro-duitsche gezindheid' en wijst op hun 'absolute scheiding van kerk en staat die ook onder het nazi-regime wordt volgehouden'. De Kruijter houdt het op een 'verkeerd beeld van de houding van de Hersteld Evangelisch Lutherse Kerk tegenover de

joden in de tweede helft van de jaren dertig'. (p. 578) Het is een terugkerend probleem in dit dikke boek, dat soms tot vervelens toe wordt ingegaan op details, terwijl er voor thema's die om kerkhistorische verdieping vragen geen ruimte is.

Door lutherse theologen en predikanten werden de naoorlogse jaren ervaren als een tijd van 'nieuw elan'. Het gevoel een minderheid te zijn verdween voor de theologen, maar werd op het grondvlak eigenlijk alleen maar groter. Na de oorlog liep het ledental van de lutherse kerk in snel tempo terug. Zowel in de studie van Pont als in de hier besproken bundel, worden Nederlandse lutheranen nadrukkelijk als minderheid gepresenteerd. Het maakt deze bundel tot een wat voorzichtig boek, met weinig distantie en kritische reflectie. Juist die bijzondere geschiedenis van de lutheranen in Nederland had alles in zich om tot een veel spannender boek te komen.

H.J. Prosman, Nieuwkoop

N.a.v.: K.G. van Manen (red.), *Lutheranen in de Lage Landen. Geschiedenis van een godsdienstige minderheid (Ca. 1520-2004)*. (Zoetermeer, Boekencentrum, 2011)

Dr. Fritz Neugebauer

In het vorige nummer van *Ecclesia* scheef ik een artikel over de wijzen uit het oosten. Ik verwees erin naar een kerstvertelling voor kinderen van dr. Fritz Neugebauer uit Wittenberg. Ik vermeldde dat hij onder het communistisch regime van de DDR gedurende vele jaren predikant was. Ook gaf ik aan dat hij enkele jaren geleden een fijnzinnig boekje geschreven heeft over het Onze Vader. Dr. Neugebauer verstaat de kunst om heel zorgvuldig te exegetiseren, waardoor hij tot verrassende ontdekkingen komt. Hij weet bovendien de tekst zo uit te leggen dat de kracht die erin zit aan het licht komt. Hij moet op dit punt onmiskenbaar een charisma bezeten hebben.

Uit wat hij me vertelde, bleek me dat na de 'Wende', toen de speelruimte voor een predikant toenam en hij in veel dorpen gevraagd werd voor te gaan, de toeloop naar de diensten groot was. Hij zei dit niet rechtstreeks. Daar is hij te bescheiden voor. Ik maakte het zelf op uit wat hij uit zijn herinneringen naar voren bracht. Dat hij een geliefd prediker is geweest, ligt ongetwijfeld ook aan zijn vertelkunst, die zich kenmerkt door het samengaan van intense dank-

bare concentratie op de stof ter wille van de hoorder, die hij wil dienen met de inzichten die hem door God geschonken zijn. Zijn charisma zorgt ervoor dat je niet snel vergeet wat hij vertelt.

Dr. Neugebauer schreef in 1999 een boekje waarin hij enkele belevenissen in de pastorie tijdens de DDR-tijd weergaf: *Gott, der Mensch und das System*. De lezer komt er in aanraking met het leven zoals het in de DDR was. Soms moet je bij het lezen glimlachen (vanwege de onverholten humor waarmee de schrijver vertelt), soms kom je onder de indruk vanwege de moed die de christenen (en de predikant, zijn vrouw en kinderen) betoonden. Soms pink je bijna een traan weg vanwege het ontroerende karakter van de verhalen.

Leven in de DDR

Het leven als christen was in de DDR geen sinecure, laat staan het leven als predikant. Het werd gekenmerkt door angst en zorg. Zorg kenmerkte ook zijn vrouw. Zij stond dr. Neugebauer altijd met raad en

daad bij. Vooral het lot van de kinderen trok zij zich aan. Deze werden qua toekomstmogelijkheden zwaar beknot omdat zij geen lid waren van de communistische partij. Waar het kon, pasten zij zich aan, maar waar het christelijke geloof werkelijk in het geding was, wilden ze dat niet. Zo die ene keer dat er schoolinspectie was. De kinderen was geleerd om op de vraag van de juffrouw, aan wie het toch wel niet te danken was dat er zoveel moois op de wereld te zien was, te antwoorden: "Dankzij het rode leger." Thuis werd erover gepraat of de kinderen dit antwoord mochten geven als hun dat gevraagd werd. Neugebauer wilde hen niet in moeilijkheden brengen en zei: "Zeg het maar voor deze ene keer. Maar jullie weten wel beter..." Toen de inspectie kwam en aan een van de kinderen van een gemeentelid gevraagd werd aan wie alles toch wel niet te danken was, zei het meisje: "Von dem lieben Herr Gott." De juffrouw schrok, corregeerde, maar er gebeurde verder niets.

De kinderen van Neugebauer vertelden thuis opgewonden wat er gebeurd was. Zij hadden gefaald en het andere meisje niet. Tenminste: dat was hun gevoel. De dominee voelde zich toch wel erg beschaamd...

Een doortastende predikant en een verbouwde wethouder

Veel zou ik kunnen opdiepen uit het genoemde boekje, onder meer over de dreiging van de communisten waarmee de christenen voortdurend moesten leven. Neugebauer had oog voor de druk die het systeem op de mensen legde en wist daar ook mee om te gaan. Dat was soms een hele prestatie. Zo vertelt hij van een catechisant, aan wie hij merkte dat zijn gedrag veranderde. De jongen barstte in huilen uit toen hij hem een bezoek bracht. De Stasi had hem benaderd. Hij moest de dominee in de gaten houden en doorbrieven wat hij op catechisatie zei. Wat kon Neugebauer doen, zonder de jongen in een lastig parket te brengen? Enkele dagen later kreeg hij opeens een ingeving. Hij belde het hoofdkantoor van de Stasi, en vertelde dat hij een gedragsverandering bij de jongen merkte en dat hij vermoedde dat de jongen door de Stasi onder druk gezet was. Hij had het hem niet willen vragen en daarom richtte hij zich direct tot het hoofdkantoor om aan te geven, dat, mocht dit zo zijn, het een grof schandaal was. Dit telefoontje maakte de jongen voor de Stasi onbruikbaar. De jongen werd van zijn 'taak' ontheven...

Gelukkig wist de predikant zich ondanks de druk op de been te houden. Dit kwam ook omdat hij door een grote mate van humor door situaties heen kon kijken. Zo vertelt hij van een bezoek aan een communis-

tische wethouder die in armoedige omstandigheden verkeerde. Neugebauer was naar hem toe gegaan om hem een gunst te vragen, ter wille van de kerk. Het kerkpad was hoognodig aan nieuwe bestrating toe. Neugebauer kende de man in kwestie niet. Het was avond en warm. De wethouder zat achter een tafel met half ontbloot bovenlijf en een glas jenever voor zich. Neugebauer vertelt: Ik probeerde stapje voor stapje naar de eigenlijke reden van mijn komst te gaan. De wethouder had dat wel door en zei abrupt: "Zegt u nu maar waarvoor u gekomen bent!" De predikant vatte moed en binnen vijf minuten had hij toestemming. Toen dat geregeld was, zei de wethouder, die heel direct bleek te zijn: "Nu heb ik ook aan u een vraag, mijn waarde dominee! Hoe moet je omgaan met een vrouw waar je altijd woorden mee hebt?" Zijn vrouw, om wie het ging, zat in dezelfde kamer en zette grote ogen op. Wat moest hij nu zeggen? Neugebauer redde zich meesterlijk uit het lastige parket door na even na te denken het volgende antwoord te geven: "Nu, dat is heel eenvoudig, u moet haar altijd gelijk geven." De wethouder verschoot van kleur en riep uit: "Mijneer de dominee, als u ooit 'mot' hebt met uw vrouw, dan komt u hier, en boven (hij wees omhoog) heb ik nog een kamer vrij, dan kunt u daar gebruik van maken!" Neugebauer vertelde met de humor die hem eigen was: "Nu voor die troost heb ik hem maar vriendelijk bedankt."

Wat hij me bij Elbe vertelde

De moed die Neugebauer kenmerkte, had hij van geen vreemde. Hij vertelde me over een belevenis van zijn vader, die hij voor zover ik weet, nooit aan het papier toevertrouwde. Hij deed dat tijdens een bezoek dat mijn vrouw en ik hem brachten in Wittenberg. Op zondagmiddag maakten we een wandeling langs de Elbe, de rivier waar Luther de banvloek van de paus in het openbaar, d.w.z. in bijzijn van zijn studenten verbrandde. Het gesprek ging over zijn vader, die ook predikant was. Neugebauer vertelde toen iets over wat er gebeurde toen hij zelf een jaar of tien was. Het moet zich afgespeeld hebben in 1946.

De oorlog was nog maar kort voorbij. Het oosten van Duitsland was 'bevrijd' door de legers van Stalin. Dat beloofde weinig goeds. De toekomst was uiterst onzeker. De mensen voelden aan wat er ging gebeuren: de Russische legers zouden blijven en een communistisch regime zou de scepter voeren.

In deze onzekere situatie had de vader van dr. Neugebauer een lezing gehouden ter gelegenheid van een bijeenkomst van de CDU waarvan hij een prominent lid was. Hij had zich daar tegen het communisme

gekeerd. Grote bijval had hij geogst. Toen zijn naam overal gonsde, begon hij zich ongerust te maken. Hij had daar reden toe. Het was de tijd waarin de communisten iedereen die hen niet aanstond zomaar van het leven konden beroven. Dat kon ook ds. Neugebauer gebeuren. Ongetwijfeld hadden de communisten lucht gekregen van de CDU-ontmoeting en van zijn redevoering.

Dat ds. Neugebauer zich niet voor niets zorgen maakte, blijkt bijvoorbeeld wel uit het levenseinde van de bekende hoogleraar Ernst Lohmeyer, die na de oorlog rector magnificus werd van de universiteit in Greifswald. Op een dag werd zijn lichaam gevonden. Hij was doodgeschoten door een onbekende in een van de straten bij de universiteit. De dader was onbekend. Iedereen wist dat de moord door de communisten was gepleegd. Lohmeyer had zich openlijk van hen afgekeerd.

De vader van Neugebauer realiseerde zich dat hij gevaar liep. Het hield hem bezig. Juist toen kwam het bevel dat hij zich bij de burgemeester van de plaats waar hij woonde, moest voegen. Deze burgemeester stond bekend als een rasechte en fanatieke communist. Vanzelfsprekend was de predikant onder de indruk: het beloofde weinig goeds. Er zat niets anders op dan eraan te gehoorzamen. Te voet begaf hij zich daags erna naar de het kantoor van de burgemeester.

Toen gebeurde er iets merkwaardigs waar hij later meer dan eens aan terug moest denken. Onwillekeurig kwam hem steeds de geschiedenis van Esther en Haman voor de geest. Bij flarden dacht hij aan wat het bijbelboekje vertelde. Veel tijd om daar aandacht aan te geven had hij niet. Aangekomen bij het bewuste kantoor, trof hij de burgemeester niet thuis. Toen hij het kantoor inliep, zat daar achter het bureau iemand anders: een corpulente figuur in een militair pak, een Rus. Op zijn bureau stond een fles wodka, waaraan hij zich kennelijk te goed deed. Halfdronken vroeg de Rus aan de predikant wat hij kwam doen, die hem vertelde dat hij bij de burgemeester was ontboden. De Rus vroeg wat de reden was. Neugebauer vertelde dat hij vermoedde dat het ging om de bewuste partijbijeenkomst die hij had bezocht. De Rus vroeg door: "Wat voor werk doet u?" "Ik ben predikant." "Predi-

kant?" De militair sprongen de tranen in de ogen en antwoordde: "dat was mijn vader ook." Herinneringen kwamen kennelijk bij hem boven. En nog eens vroeg hij: "En u bent ontboden door de burgemeester en lid van de christelijke partij?" "Jawel." "Nu", zei de man na even nadenken, "U gaat nu weg, en vanavond om acht uur bent u terug, u hoort het: acht uur!" "Jazeker", luidde het antwoord.

Vol gedachten ging Neugebauer terug naar huis. Wat had dit te betekenen? Hij wist het niet. In ieder geval was hij 's avonds op de aangegeven tijd bij het kantoor van de burgemeester. De Rus was er ook. Hij stond hem in een keurig kostuum en inmiddels nuchter op te wachten. "Komt u maar mee", zei hij, waarop Neugebauer meegenomen werd naar een prachtige villa in de buurt. Het huis was volop verlicht. Het was een buiten dat in gebruik genomen was door de Russische bevelvoerders. In de grote zaal van het huis was een groot banket aangericht. Er stonden veel keurig gedekte tafels. Het was duidelijk dat er een diner zou worden gehouden. De Rus wees de predikant een plek aan een van de tafels in het midden en zei: "U gaat daar zitten, naast mij." Ds. Neugebauer nam plaats en nam verbouwereerd deel aan het uitgebreide diner. Het 'waarom' begreep hij volstrekt niet, totdat iemand vroeg waar de burgemeester was. De Rus, die duidelijk de meest vooraanstaande van het hele gezelschap was, antwoordde: "Die? Die heb ik naar huis gestuurd. Hij zou hier zitten, maar daar zit nu mijn gast!" Ds. Neugebauer was perplex. De Rus had vanwege zijn achtergrond zoveel sympathie voor de predikant opgevat, dat hij de burgemeester die het hem moeilijk maakte, de laan had uitgestuurd! En hij zat op de plek van deze man – een ereplaats! Vol verwondering liep hij enkele uren later naar huis, waar hij aan zijn vrouw en kinderen (!) zijn verhaal deed. De parallel met Esther en Haman waar hij die morgen onwillekeurig keer op keer aan dacht, lag voor de hand!

De inmiddels zeventig-jarige zoon naast wie ik aan de Elbe liep, was het verhaal niet vergeten. Zijn moedig gedrag in de DDR-tijd zal hij ook geput hebben uit wat zijn vader hém toen vertelde.

H. Klink, Hoornaar